

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN¹

A jezsuita szolidarizmus és magyar követői

Jesuit Solidarism and its Hungarian followers

Absztrakt

Jelen tanulmány a jezsuita gyökerű szolidarizmus társadalomtudományi elméletét és magyarországi recepcióját mutatja be. A modern polgári társadalmak kialakulásával párhuzamosan megjelent államtudományi diskurzusok középpontjában a gazdaság- és szociálpolitika normatív alapjai álltak. A jezsuita szolidarizmus a 19. század végén és a 20. század elején kibontakozó társadalomtudományi irányzat, amelynek célja a társadalmi igazságosság és a szolidaritás elveinek érvényesítése volt az államélet, a gazdaságszervezés és a társadalompolitika terén. A tanulmány részletesen bemutatja Heinrich Pesch munkásságát, aki a szolidarizmus elméletének egyik legjelentősebb képviselője volt, és gondolatai nagy hatást gyakoroltak a magyar konzervatív gondolkodókra. A tanulmány részletesen elemzi az egyház társadalmi tanításán nyugvó elmélet sarokpontjait. Továbbá bemutatja a kibontakozó keresztényszociális, hivatásrendi és államelméleti diskurzus magyarországi recepciójának főbb állomásait. Az írás kitér arra, miként adaptálták az új keresztény elveket a magyar társadalmi és politikai viszonyokra, különös tekintettel a hivatásrendi szervezetek kialakítására és a szociális igazságosság előmozdítására a magyar követők, köztük Kerkai Jenő és Varga László jezsuiták, Kovrig Béla és Mihelics Vid szociológusok.

Kulcsszavak: jezsuita szolidarizmus, Heinrich Pesch, hivatásrendi szervezetek, szociális igazságosság, Oswald von Nell-Breuning, katolikus társadalmi tanítás

Abstract

This paper presents the social theory of solidarism with its Jesuit roots and its reception in Hungary. The normative foundations of economic and social policy were at the centre of the academic discourses that emerged in parallel with the emergence of modern bourgeois societies. Jesuit solidarism is a social science movement that developed in the late 19th and early 20th centuries, aiming to promote the principles of social justice and solidarity in the

¹ Egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, zachar.peter.krisztian@uni-nke.hu

fields of state life, economic organisation, and social policy. The paper presents in detail the work of Heinrich Pesch, one of the most important exponents of the theory of solidarism, whose ideas had a great influence on Hungarian conservative thinkers. The paper analyses in detail the cornerstones of a theory based on the social teaching of the Church. It also presents the main stages in the reception of the unfolding Christian social, vocational, and state-theoretical discourse in Hungary. The paper discusses how the new Christian principles were adapted to Hungarian social and political conditions, with particular reference to the formation of professional organisations and the promotion of social justice by Hungarian followers, including Jesuits Jenő Kerkai and László Varga, and sociologists Béla Kovrig and Vid Mihelics.

Keywords: Jesuit solidarity, Heinrich Pesch, vocational organisations, social justice, Oswald von Nell-Breuning, Catholic social teaching

Bevezetés

A modern polgári társadalmak kialakulásával szinte egyidejű az állam feladatairól, a gazdaság- és szociálpolitika normatív alapjairól szóló tudományos diskurzus. A felvilágosodás és a francia forradalom első időszakának rendkívül látványos államelméleti kibontakozása, majd a liberális politikai gazdaságtan meghirdetése után egyre nagyobb intenzitással jelentek meg az életképes alternatívákra irányuló javaslatok. A jóléti államról folytatott viták sodrában e körben a liberális piacorientált megközelítések és a marxista, etatista-kollektivistá modellek mellett leginkább egy leegyszerűsítve korporatista felfogásnak nevezhető konzervatív koncepció nyert teret.² Ennek külön ágává nőtte ki magát a katolikus egyház társadalmi tanításának formálódásával egyidejűleg a jezsuita szolidarizmus iskolája, melynek megalkotói úgy vélték, hogy ez a doktrína képes az állam, a gazdaság és a társadalom általánosan elfogadható társadalomelméletét nyújtani, ezzel mind empirikusan, mind normatív szempontból meghaladni az individualista vagy kollektivistá eredetű elméleti riválisokat. Nem hidat kívánt építeni a két szélsőségesnek vélt megközelítés között, hanem egy egyedi, saját elméleti megközelítéssel felépíteni a modern állam egyes szegmenseit. A koncepció előzményei a francia forradalom időszakára nyúlnak vissza, és a 19. századi szerzőkben közös elem, hogy a gazdasági szerveződés és a társadalmi elégedetlenség együttes problémáira kínált

² Vö. Esping-Andersen 1990, 26–28.

megoldásokat elsősorban Aquinói Szent Tamás etikájára és filozófiájára építették. A kialakuló neoskolasztikus megközelítések közös eleme volt, hogy a gazdaság versenypiaci megoldásaival szembeni elégedetlenség motiválta őket, ugyanakkor határozottan elvetették az egyre erősödő kollektivista/etatista/marxista válaszokat. A konzervatív iskola gondolkodói úgy vélték, hogy a piac nem megfelelő eszköz a produktív hozzájárulások értékelésére, emellett az individualista kapitalizmus keretei között az embereket árucikként kezelik, és e kettő együttesen rombolja az emberi lény személyes méltóságát.³ Éppen ezért posztulátumként fogalmazták meg, hogy egy társadalom gazdasági-társadalmi rendje csak magasabb (morális) értékek és célok kánonjának a hátterében és abba ágyazva lehet hosszú távon működőképes. Egyértelmű volt számukra, hogy a modern tudományokat Isten teremtésrendjében kell rögzíteni, ugyanis enélkül nem lehetséges a világ és a természet, a történelem és a társadalom felismerhető végső igazságokon alapuló, valóban tudományos szemlélete.⁴ Ez a folyamatosan erősödő irányzat a közösséget, a társadalmi összetartozást hangsúlyozta, ugyanis elmélete szerint az egyén csak a másokkal való közvetlen kapcsolatban tud kiteljesedni és a rá bízott talentumokat megfelelően kifejteni. Így minden társadalomban a közös cselekvés adja a kohéziós erőt, ez pedig az erkölcsi alapokon nyugvó közjó szolgálata, előbb a mikroközösségekben (családok), majd a hivatások szerint egymásra utalt embercsoportokban (rendek), végül a társadalom egészében (állam).⁵ Ez a rendkívül élénk tudományos diskurzus a korszak magyar tudományos vitáit is áthatotta és megtermékenyítette a magyar állam alapjairól, jövőjéről szóló eszmecserét a szélsőségek korában.

A jezsuita szolidarizmus alapjai

A válaszokat kereső gondolkodók (közgazdászok, filozófusok, történészek, szociológusok, egyháziak) számos korai előfutárra, akár Aquinói Szent Tamás „organikus társadalom-szemléletéig” visszanyúló előz-

³ Harris 1946, 38.

⁴ Vö. Große Kracht 2020.

⁵ Gergely 2007, 10.

ményre építhettek.⁶ A korszakunkban megfogalmazott elméletek közös vonása volt, hogy nem az egyén, hanem társadalmi csoportok felől közelítették meg az állam felépítését. De az elképzelések igen széles skálán mozogtak: egyes teóriák hajlandóak voltak a demokrácia végleges felszámolását is tervbe venni (állami korporatizmus, univerzalizmus), míg más koncepciók éppenséggel a részvételi demokrácia kiteljesítéseként ábrázolták az új típusú államot (katolikus hivatásrendiség). Ez utóbbi, mely alapvetően a katolikus egyház szociális tanításán alapuló irányzat volt, egy szubszidiaritásra építő, demokratikus elemeknek is teret engedő új társadalmi-gazdasági rend megvalósítására tett javaslatot. Meghatározó dokumentuma volt XIII. Leó pápa 1891. május 15-én közzétett *Rerum novarum* kezdetű, a munkások helyzetéről szóló enciklikája és az annak hátterében álló katolikus értelmiségi kör tevékenysége, a Szociális és Közgazdasági Tanulmányok Katolikus Uniója (Fribourgi Unió) által kidolgozott javaslatok. Ennek során a magánhaszonnal és a mindent uraló állammal leginkább a közjó fogalmát állították szembe: „mindazokat az erkölcsi, szellemi és anyagi javakat, amelyek nélkülözhetetlenek magának a társadalmi közösségnek és e közösség tagjainak, tehát a kisebb közösségeknek és egyéneknek létfenntartásához. A közjó eszerint nem az egyéni javak összegezése, hanem több ennél.”⁷ A Fribourgi Unió tevékenysége nyomán kibontakozó legfontosabb következtetés az volt, hogy a szegények, elesett társadalmi csoportok alkalmoszerű segélyezése nem oldhatja meg a probléma mélyén húzódó szociális gondokat. Éppen ezért a gazdaság terén sem elégséges a keresztény értékekhez való individualista visszatérés, vagy akár jó szándékú, filantróp vállalkozások alapítása. A társadalmi igazságosság gondolatát középpontba állítva átfogó megoldással kell a problémához közeledni.⁸ Ebben pedig kimagasló szerep hárul az államra, amelynek feladata a mutatkozó túlkapások korrekciója és az egyének, magánvállalkozások tevékenységének összehangolása a közjával (miközben garantálja a lehető legnagyobb szabadságot a magánkezdeményezéseknek).⁹

⁶ A hivatásrendi eszme fejlődéséről lásd legutóbb: Zachar 2014, 67–119.

⁷ Mihelics 1939–1940, 49–55.

⁸ A Fribourgi Unió részletes bemutatásáról és tanácskozásairól lásd: Botos 2023.

⁹ Muzslyay 1992, 322. sk.

Eme keresztény morálba ágyazott államtudomány számára egyértelmű volt, hogy nem létezhet sem „abszolút szabadság”, sem „egyetemes egyenlőség”. Nem valósítható meg a csak a saját előnyére törekvő egyéni gazdasági szerepvállalás rendszere, sem a különböző foglalkozási csoportok, osztályok és rendek közötti minden társadalmi differenciálódást elmosó etatista-kollektivista egyenlőség rendszere. Eme gondolkodók a társadalmi-gazdasági berendezkedés tekintetében „viszonylagos függetlenséget” vizionáltak, szerves beilleszkedést a társadalmi egészbe mint erkölcsi egységbe, amely a fennálló erkölcsi rend elismerésén alapul. E módszertani megközelítés számára egyértelmű volt, hogy az állam és ennek keretében a szociális gazdaság nyilvánvalóan az ember szolgálatára hivatott, ezért logikailag elkötelezett az értéktételek iránt. Ezek a moralitásból megérthető értékítéletek a végső, gazdasági értékfogalomban, a társadalmi jólétben (közjóban) összegződnek.¹⁰

A századforduló rendkívül élénk tudományos diskurzusában, a konzervatív megközelítések körében valódi jelentős áttörést elsősorban Heinrich Pesch (1854–1926) munkássága hozott. Kutatásaival és publikációival megerősítette azt az igényt, hogy egy komplex, a katolikus hitelvekkel is összhangban álló gazdaságfilozófiai és államelméleti rendszer korrigálja a manchesteri kapitalizmus liberális államának túlkapásait. Az újdonságot és egyediséget ebben a teljességre való törekvés és az elméleti megalapozottság jelentette. Pesch munkáinak egyes elemei a nemzetgazdasági élet megértésének antropocentrikus és organikus megközelítése, a gazdasági jelenségek kauzális és teleologikus szemlélete, az induktív és deduktív, valamint az analitikus és szintetikus módszerek elemző kombinációja, az állam nemzetgazdasági szerepének hangsúlyozása, valamint a közgazdaságtan gyakorlati jellege volt konkrét empirikus alkalmazási referenciákkal. Pesch normatív közgazdaságtani megközelítést alkalmazott, mivel a társadalmi-gazdasági jólétet tekintette a gazdasági folyamat alapvető céljának. Munkássága során a közgazdászok feladatának vélte, hogy meghatározzák a kívánatos és elérhető köztes társadalmi-gazdasági célokat, és értékeljék az ezek eléréséhez használt különböző eszközök megfelelőségét és haté-

¹⁰ Messner 1976, 119.

konyságát.¹¹ Mindezt pedig valós vallási töltet és hitéleti elkötelezettség nélkül is működőképesnek, önmagában megálló valóságnak vélte. Úgy értékelte, hogy pusztán tudományos, humanitárius vagy nemzetgazdasági megközelítésből is érthető és elfogadható az általa kínált tudományos keretrendszer. Munkáiban így a közgazdaságtan társadalomtudományi, antropológiai és szociális fundamentuma volt meghatározó, vagyis a gazdaságot nemcsak számszerűsített törvényszerűségek tanaként, hanem az emberek társadalmi interakcióinak folyamataként szemlélte, amely a kölcsönösségen, közös értékrenden, az egyének és a társadalom kapcsolatain és kötelezettségein alapul.

Heinrich Pesch jelentősége

Pesch munkásságának első fázisában a jezsuiták egyik legjelentősebb és egyben legrégibb elméleti sajtóorgánuma, az 1865 óta megjelenő *Stimmen aus Maria-Laach* hasábjain fejtette ki gazdaságelméleti tanításait.¹² A folyóirat maga is valódi nóvumnak számított, hiszen egyfelől komoly szerepet vállalt az első vatikáni zsinat (1869–1870) szellemi előkészítésében, másfelől ez volt az egyik első olyan fórum, ahol az egyház és a modern kor párbeszédének teljes területére igyekeztek a szerzők reflektálni, a vallási, tudományos és társadalmi élet legfontosabb kérdéseit elemezni.¹³

Első itt megjelenő, programalkotó írásai későbbi munkásságának minden meghatározó elemét már tartalmazták. Ezeket a későbbiekben önálló kötetekben is megjelentette (*Liberalismus, Sozialismus und christliche Gesellschaftsordnung*). Ugyanakkor az ideológiai elem ebben a szövegben, amelyet eredetileg a hasonlóan gondolkodóknak szánt, sokkal élesebben hat és határozottabbnak tűnik, mint a későbbi életművének számító közgazdasági tankönyv (*Lehrbuch der Nationalökonomie*, 1905–1926) józan szövegében, amely a másként gondolkodók széles körének is íródott. Pesch idejekorán rámutatott a vallás, a politika és a társadalmi viszonyok közötti szoros, felbonthatatlan összefüggésre: érvelé-

¹¹ Mueller 1977, 294.

¹² Pesch életútjáról lásd magyarul Zachar 2021, 2023.

¹³ Lásd Männer 2019.

sében alapvető kiindulási pontként, megkérdőjelezhetetlen sarokkőként írja le, hogy a világi ügyek tárgyalásában egyetlen abszolút szilárd és biztos erkölcsi álláspont lehetséges, melyet sem a gazdaságtan, sem a történetiség nem tud nyújtani.¹⁴ Többek között azzal indokolja a közgazdaságtan és az erkölcs szükséges összhangját, hogy az erkölcsi törvény általános érvényű minden időben és helyen. Az emberek szabad cselekedeteire vonatkozik, és így a közgazdaságtan területén is alkalmazható az ilyen cselekedetekre. Mindemellett az erkölcsi törvény az emberek cselekedeteit a végső cél felé irányítja, ezért az erkölcsi törvény bármely ellentmondása az ember időbeli és örök célja közötti ellentmondás. Továbbá a közgazdász nem tekintheti tudománya formális tárgyát másként, mint az általános nemzeti jóléttel összefüggésben. Így nem feledkezhet meg az általános műveltség és a politikai társadalom egész jóléti céljának belső egységéről. Végül, de nem utolsósorban, egy nép anyagi jólétét a nép gazdasági életében meglévő erkölcsösség fokozata kondicionálja.¹⁵

A korai elméletben kibontakozott az a katolikus tradíció, amely szerint amennyiben a társadalmat nem hatják át a közös értékek, és a polgárok nem integrálódnak ezekbe, nincs egy átfogó alapkonszenzus, akkor fennáll a társadalmi szétesés veszélye. Ezen alapokból kiindulva a 20. században Ernst-Wolfgang Böckenförde már egyértelműen fogalmazta meg, hogy ezeket a közös értékeket és célokat, amelyekbe beágyazódik, a modern társadalom nem tudja saját maga körében előállítani.¹⁶

A katolikus indíttatású elmélet alapvető meggyőződése, hogy a modern közgazdaságtan sokáig az emberről mint *homo oeconomicus*ról alkotott nagyon korlátozott képet követte. Ezzel alapvetően figyelmen kívül hagyta a többi társadalomtudomány eredményeit és részben terméketlen, empirikus hivatkozások nélküli modellezésbe sülyedt. Az egyház társadalmi tanítása ezzel szemben kitartott differenciált emberképe mellett, és csak ennek révén lehet elkerülni azt a téves fejlő-

¹⁴ Pesch 1901, 2. k., 394–395.

¹⁵ Pesch 1924, 1. k., 504–507; Mulcahy 1949, 354–355.

¹⁶ Vö.: Böckenförde 1987; Jancsó 2021; Meyer 2003, 31.

dést, hogy az embert és így gazdasági viselkedésének céljait is csupaszon a hasznossági skálára redukálják.¹⁷

Pesch társadalmi tanításában alapvetően támaszkodott az elődökre, a Fribourgi Unió köre által kidolgozott katolikus alapokra, a neotomista filozófia kereteire és az egyház társadalmi tanításának sarokpontjaira. Mindemellett érdekes párhuzam a francia eszmetörténet szolidaritásiskolája is. A Pesch által a katolikus társadalmi tanításba – Juan Donoso Cortés nyomán – beemelt fogalom, a modern szolidaritás első értelmezésében rendkívül közel áll a francia laikus szociológusok megközelítéséhez, mivel azt az emberek egymástól való kölcsönös függőségének *terminus technicus*aként használja, igaz, immár a neoskolasztikus társadalomfilozófia értelmezési keretébe ágyazva.¹⁸ Izgalmas, hogy a szolidarizmus megalapozása Pesch munkásságában nem csupán a neoskolasztikus természeti törvények erkölcsén nyugszik, hanem a francia *solidarisme* gondolköréhez hasonlóan a modern ipari társadalom gazdasági életének valóságából is fakad.¹⁹ Ugyanakkor azt a követelményt, hogy az egyéni vagy csoportérdekek pozitív és negatív értelemben egyaránt alkalmazkodjanak a társadalom egészének magasabb rendű jogaihoz és jólétéhez, egy szilárd társadalmi-metafizikai alap meglétével magyarázta Pesch, ami a teremtetés isteni rendjéből fakad.²⁰ Ezek alapján saját rendszerét antropocentrikus-teleológiai rendszerként jellemezte. Véleménye szerint a csoporthoz kapcsolódó emberi személyt kell minden gazdasági tevékenység kiindulópontjának, irányítójának és céljának tekinteni. Így számára a modern közgazdaságtan gyakorlati jellegű társadalomtudomány, amely a társadalom létfontosságú funkcióival foglalkozik. Ez azonban megfelelő filozófiai antropológiát igényel előzményként.²¹

¹⁷ Meyer 2003, 11–12.

¹⁸ Große Kracht 2017, 274.

¹⁹ E rendkívül értékes modern, posztliberális szociológusi kör bemutatására jelen tanulmányunk keretében nincs lehetőség. Azonban a többek között Léon Bourgeois, Émile Durkheim, Frédéric Bastiat, Charles Gide és Alfred Fouillée munkásságával való rendszeres foglalkozás nagymértékben termékenyítette meg a modern katolikus társadalmi tanítás kibontásában élen járó jezsuita gondolkodókat is. Vö.: Große Kracht 2021. Ugyanakkor a szolidaritás gondolköre és a katolikus társadalmi tanítás közötti szoros kapcsolatok kialakítását Pesch nem magának, hanem Juan Donoso Cortésnak (1809–1853) tulajdonítja. Vö.: Ederer 1991, 597–598.

²⁰ Große Kracht 2017, 275–276.

²¹ Mueller 1977, 295.

Az itt kifejtett nézetek egyik legerősebb képe a korábbi korokból már ismert szerves, élő társadalom volt, amelyben az élő szervezet minden egyes funkciója az egész test fenntartását szolgálja.²² A társadalom alapvető sejtje természetesen számára is a család, és a társadalom maga szervezett rendeken keresztül tud működni. A katolikus társadalmi tanításra alapozva a munka a természet uralásának eszközeként szolgál, ami viszont magát az embert mint minden gazdasági tevékenység alapját és célját foglalja magában. A társadalom „szervezett közösség, olyan személyek állandó társulása, akik közös tevékenységgel kötelesek egy közös cél felé törekedni, és akiket a társadalmi cél felé egy jogi tekintély irányít”.²³ Erre alapozva Pesch már a korai műveiben is a szolidarizmust, a szolidaritás törvényét hirdeti. A katolikus perszonalizmusra építve állítja, hogy egy egyén vagy egy egész társadalmi csoport jóléte a polgártársai jólétén alapul, és hogy egyének vagy csoportok előnye nem származhat mások kizsákmányolásából, elnyomásából. Vagyis a szolidarizmus az emberi természetben megalapozott szent kötelesség, „Isten természeti törvénye” jelenik meg általa.²⁴ Pesch számára a szolidarizmus eszméjének középpontjában az a belátás áll, hogy „minden egyén, csoport és osztály közös kötelességgel és – bizonyos mértékig – közös felelősséggel rendelkezik az egész állami társadalom közös javát illetően. Más szóval: az egyéni akaratnak, az egyéni vagy csoportérdeknek pozitív és negatív értelemben is alkalmazkodnia kell a társadalmi jog követelményeihez, a társadalom egészének magasabb jogaihoz és javaihoz, esetleg meghajolva és feláldozva magát a kollíziós jogra vonatkozó elvek szerint.”²⁵

Eme morális alapvetésből kiindulva kritizálja a liberalizmus individualista és utilitarista megközelítésmódját, valamint a marxi alapú szocializmus forradalmi álláspontját és állami túlkapásait. Ezek nem segítik elő a közjó és az általános jólét megteremtését. A fennálló gazdasági-társadalmi megoldások az abszolút centralizáció vagy az abszolút decentralizáció két szélsőségét kínálják fel, miközben a valós megoldás egy olyan rendszer, amely meghagyja az egyes gazdaságok viszonylagos

²² Giers 1967, 53–68; Mazurek 1980, 87–89.

²³ Pesch 1924, I. k., 48.

²⁴ Uo. 432–434.

²⁵ Pesch 1902, 316.

függetlenségét, és csupán a társadalmi egészbe való szerves beilleszkedését követeli meg. Fontos látni, hogy a szolidarizmus nem a két szélsőség összekapcsolásából születik. Egyik oldalról sem kell kölcsönöznie, hiszen két tévhit együttesen sem eredményezhet igazságot!²⁶ „Mivel azonban a társadalom, mint szabad, erkölcsös lények társulása, erkölcsi egységet képvisel, a minden társadalmi rendszerben végső soron uralkodó alapgondolatnak is összhangban kell lennie az erkölcsi renddel, sőt önmagában erkölcsi posztulátumnak kell lennie.”²⁷ Ezt a legmagasabb társadalmi törvényt, erkölcsi követelményt nevezi munkássága során szolidaritásnak, míg az ebből levezetett gazdasági-társadalmi rendszert szolidarizmusnak. Pesch számára az igazi társadalom és gazdaság nem más, mint szabad és ezért felelősen cselekvő személyek rendezett egysége. Vagy van szolidaritás, céltudatos belső összetartás, vagy egyszerűen nincs társadalom. A perszonalizmus autonómiája és a társadalmi lét függősége között nincs áthidalhatatlan szakadék. Sőt, az egymásra utaltság, a kölcsönösség és az együttműködés az emberi együttélés tényei. A szolidarizmus emiatt nem egy ember alkotta eszmény, hanem a társadalom természete; ez az az eszköz, amellyel a társadalom eléri legfőbb célját, a közjót.²⁸

A perszonalizmusban megjelenő személyiség elve az ember teremtettségéből fakadó sérthetetlen méltóságát és szabadságát hangsúlyozza. Ez alapján az embernek kell minden társadalmi intézmény hordozójának, létrehozójának és céljának is lennie. A neotomista felfogás szerint tehát a rend és a társadalmi intézmények végső mércéje maga az ember. Mindezek nyomán a jezsuita közgazdasági és társadalmi tanításban a társadalmi szervezeti formáknak csupán instrumentális funkciót tulajdoníthatunk. Ebből vezeti le Pesch azt a követelményét is, hogy a gazdasági rend kérdéseit is az ember szempontjából kell elemezni. Az ember egyéni szinten kiegészítésre szorul, és ebből fakad a társadalmi munkamegosztás, illetve a társadalmi szervezetek komplementaritásának megszületése. „Ezen elv szerint a gazdaságot és a tár-

²⁶ Mueller 1977, 296. „Az egyén és a társadalom viszonyát illetően csak három elmélet lehetséges, s ezekre az elméletekre épít szükségszerűen minden társadalmi berendezkedés és reformtörekvés. Két szélén áll az individualizmus és kollektívizmus, középtűt pedig a katolicizmus, vagy keresztény szolidarizmus, amely nem kompromisszum a két véglet között, hanem önálló társadalmi szemlélet.” Mihelics 1932, 7.

²⁷ Pesch 1901, 1. k., 38.

²⁸ Mueller 2005, 349.

sadalmat úgy kell megszervezni, hogy az emberek jóléte álljon a középpontban. A hatékonyság és a szubszidiaritás szempontjai alapján a rendet a hierarchia (állami alárendeltség) vagy a piac (piaci alapú koordináció) alternatív koordinációs mechanizmusai révén lehet megteremteni.”²⁹ Erre alapozva a jezsuita szolidarizmus rendszere támogatja az erőteljes önszerveződő életet, azaz a sok önkéntes, közösségi szellemű egyesületet, hivatásrendet és az önkormányzatiságot, ahol csak lehetséges és a közjónak megfelelő. Ez ugyanis magából a polgári társadalom szerves koncepciójából és a szubszidiaritás elvéből fakad. A társadalom mint erkölcsi organizmus nagyfokú önrendelkezést őriz meg tagjaiban. Nem az individualizmusnak tett engedményként vagy gyengeségből fakadóan, hanem azért, mert a társadalmi szervezetek erejét és hatékonyságát növeli tagjainak spontán aktivitása és önállósága, feltéve, hogy ez az aktivitás a szolidarizmus szelleméből fakad.³⁰ Amennyiben az általánosan elérhető anyagi jólét fogalmát megkérdőjelezzük és azt pusztán szubjektív tartományba utaljuk, akkor ugyanilyen szubjektív lenne a jogrend „közjó” fogalma is. Ez pedig azt jelentené, hogy a politikaelmélet nem képviselhet valóságot, és nem marad más megközelítés a kérdések rendezéséhez, mint a hatalmi politika.³¹

A közösséggé válás morális háttere az igazságosság, a kölcsönösség és az érdekközösség artikulációja, melyek kifejeződése a szolidarizmus. Az egyéni érdekek mások érdekeivel való összhangja és a közérdek az erkölcsi posztulátum révén valósulhat meg. A szolidaritás elve az emberi lények perszonalitására és közösségi mivoltára alapoz, és kölcsönös kapcsolatot és kötelezettséget feltételez. A szimplán versenyalapú gazdasági berendezkedéssel szemben ez alapján azért fogalmazható meg kritika, mert minden gazdasági döntés, politikai intézkedés és intézmény alapvető erkölcsi kritériuma, hogy minden embert, különösen a szegényeket kell szolgálnia.³²

„A szolidarizmus az a társadalmi rendszer, amely a társadalmi élet erkölcsi-organikus felfogásán alapulva a nemzetgazdaságnak a szolidaritás elvének megfelelő szervezését követeli, tehát olyan szervezést,

²⁹ Meyer 2003, 22–23.

³⁰ Mueller 2005, 351.

³¹ Mulcahy 1949, 351–352.

³² Meyer 2003, 23.

amely a társadalmi igazságosság követelményeinek megfelelően kielégíti a polgári közösséget és annak közös célját, amely teret enged a társadalom teljes szerves fejlődésének a hivatásközösségek szorosabb társulásaiban, a kor szükségleteinek és feltételeinek megfelelően, mind-
ezt úgy, hogy az egyének, egyéni gazdaságok és társulások természet-
jogon alapuló öncélúságát, függetlenségét és önfelelősségét megőrzi.”³³
A kapitalizmus problémáira Pesch a szerves rendi vagy korporatív gazdaság létrehozását javasolja, amelyben a szervezett szakmai és ipari csoportok közötti együttműködés felváltja a gazdasági kommunikáció piaci formáját. Munkájában rámutat, hogy egy ilyen rendi gazdaság strukturális alapjai már léteznek a munkaadók és munkavállalók különböző szövetségeiben, mint például a szakszervezetek, szindikátusok vagy akár egyes kartellek.³⁴ Véleménye szerint a rendi tagoltságú gazdaság segíthet megszüntetni a „termelés anarchiáját”, „csökkentheti a válságok intenzitását”, és biztosíthatja a „foglalkoztatás állandóságát”. Ezzel pedig a szolidaritás elvét és a szubszidiaritás gondolatát testesítik meg, ami által a modern államrend átszervezésének modelljévé válhatnak.³⁵

Az e körben kialakított szubszidiaritás elve a képességek, kompetenciák elismeréséről szól, az egyéni felelősség és a kezdeményezés elsőbbségét hirdeti. A katolikus társadalmi tanítás értelmében ez a szabályozási elv akkor rendel funkciót a magasabb szintű társadalmi szerveződések kezébe, ha az egyéni szerveződések vagy kis csoportok túlterheltek, és nem képesek kielégíteni alapvető szükségleteiket, illetve ha azok saját funkciójukban hozzáértőbben és hatékonyabban járnak el, mint az alulról építkező egységek.³⁶ A szubszidiaritás alapvetően feltételezi a tagolt társadalmi rendszert, mely keretében megvalósulhat a szociális kooperáció. A „subsídium” nemcsak a beavatkozás tilalmát tartalmazza bizonyos feltételek közepette, hanem egyben a „segély az önsegélyre” gondolatát is.³⁷

³³ Pesch 1924, I. k., 434.

³⁴ Erről lásd többek között Pesch 1926, III. k., 460–465.

³⁵ Harris 1946, 56.

³⁶ Meyer 2003, 24.

³⁷ Rauscher 1985, 279–320.

Rendkívül érdekes, hogy Pesch és munkássága alig gyakorolt közvetlen hatást a korszak közgazdaságtani diskurzusára, a politikai áttörés, a jezsuita „szolidarizmus” programformulájának remélt győzelme elmaradt.³⁸ Ugyanakkor az egyház társadalmi tanítására annál komolyabb hatással volt és valós alternatívaként jelent meg a társadalomszervezés új koncepcióinak körében. Teret nyert az a meggyőződés, hogy a gazdasági és politikai decentralizáció, a hivatásrendi struktúrák propagálása nem reakciós, sokkal inkább hipermodern államberendezkedés irányába mutat.³⁹ Az elmélet szerint egy állam nem tud hatékonyan működni, ha az összes egyén és a társadalom alsóbb társadalmi szervei sokrétű tevékenységének felügyelete terheli. Azonban ha ezeket a szerveket a társadalomban betöltött gazdasági funkcióik szerint szervezik, akkor könnyebb felügyelni és szabályozni azt, ami sokkal kisebb számú társadalmi egységet jelentene.⁴⁰ A társadalmi együttélés megfelelő keretrendszere, akár csak bármelyik csoporté, „pontosan attól függ, hogy a társadalom képes-e lehetőséget biztosítani tagjainak személyiségük kibontakoztatására és arra, hogy saját felelősségükre hozzájáruljanak az egész jólétéhez, valamint attól, hogy képes-e az egyes tagokat visszafogni ott, ahol ez a közös érdekében szükségesnek tűnik”.⁴¹ Pesch közgazdasági elméletében ugyanis, mint láttuk, a tulajdon nem maga a cél, hanem csupán eszköz a célok eléréséhez, a mindennapi szükségletek kielégítéséhez. A társadalom szociális jellege abban nyilvánul meg, hogy az isteni gondviselés a javakat az egész emberiség számára teremtette meg, így a vagyon csak embertársaink közreműködésével szerezhető meg. Ebből azonban Pesch számára az egyház társadalmi tanításának egyik kulcsmozzanata következett: a magántulajdon két vonása, a személyes és szociális oldala. A törvényes igazság feladata őrködni a fölött, hogy a magántulajdon ne veszítse el szociális jellegét és – a közös alapelveit szem előtt tartva – megfelelően kerüljön felhasználásra.⁴² Ehhez megfelelő társadalmi ellenőrzés és szervezeti keretrendszer szükséges, amit a rendi tagozódás segíthet elő.

³⁸ Vö. Große Kracht 2020.

³⁹ Chappel 2015, 22–23.

⁴⁰ Ederer 1991, 602–603.

⁴¹ Mueller 2005, 350.

⁴² Mazurek 1980, 92–93.

A jezsuita közgazdasági iskolának is köszönhető, hogy a jóléti állam elve teret nyert és megszilárdult a modern kori keresztény-konzervatív követelések katalógusában. Ennek kibontása közvetlenül a keresztény társadalmi tanítás szolidaritási elvéből, a szolidarizmus iskolájából ered. Legkésőbb a *Rerum novarum* enciklika óta egyértelmű, hogy a keresztény társadalmi tanítás központi törekvése nem más, mint hogy a gazdaságot és a társadalmat humánus módon és az egyének és a közösség szolidáris együttélésére való hivatkozással szervezze meg. A későbbi elméletalkotók különböző stációkon át a szabadság és a társadalmi igazságosság fogalmait mint központi etikai elveket hagyományozták az utókorra. A modern államszervezés keretei között pedig ezen etikai elvek és két szervezési elem: a piaci mechanizmusok és az állami ellenőrzés összekapcsolásával törekedtek a társadalompolitikai céljukat megvalósítani.⁴³ A társadalmi rend, a megfelelő (hivatásrendi) tagoltság fontosságának pozitív kifejezése adta a jezsuita gazdaságelmélet számára a keretet az intézményes megközelítéshez. Ennek révén is a gazdaság közvetlen céljára irányíthatták a figyelmet, mégpedig hogy garantálja az emberek általános anyagi jólétének mint végső célnak a biztonságos társadalmi feltételeit.⁴⁴

A szolidarizmus diadala?

A korszakban ezek a gondolatok a keresztényszociális tábor egyik meghatározó elemévé válhattak. Maga Pesch is hozzájárult ahhoz, hogy a konzervatív-keresztény politikai realitásba az általa vázolt alternatív társadalomtudományi megközelítés elismerést nyerjen. Több olyan röpiratot írt 1918 és 1924 között, amelyekben politikai érvkészlettel is beszállt a jövőbeli gazdasági és társadalmi rendről szóló vitákba. Ezekben az individualista kapitalizmus és a kollektivistá szocializmus alternatívájaként a hivatásrendi (korporatív elemeket mutató) gazdaság- és társadalomszervezés mellett érvelt.⁴⁵ A katolikus társadalmi tanításon alapuló megközelítés nem gondolta, hogy rendelkezne a „bölcsek kövé-

⁴³ Meyer 2003, 29.

⁴⁴ Mulcahy 1949, 349.

⁴⁵ Lásd ezekhez: Pesch 1918, 1919; Große Kracht 2017, 282.

vel” a végső társadalmi célnak megfelelően tökéletesen működő nemzetgazdaság és állam koncepciójáról. Mindösszesen arra mutatott rá egyértelműen, hogy a versenytől és a kapitalizmus működésétől önmagában nem várható el a jövedelmek igazságos elosztása. Az elméletalkotók arra hívták fel a figyelmet, hogy a versenynek a gazdasági termelékenység optimumát és ezáltal a gazdasági növekedés olyan fokát kell létrehoznia, amely lehetővé teszi a társadalmi igazságosságnak, a közjó elvének jobban megfelelő jövedelemelosztást. Ehhez azonban a gazdasági rendszabályokon túl a társadalmi szervezés új alapokra helyezése is szükséges.⁴⁶

Minderre az egyre erősebben mutakozó európai szélsőségek térnyerése miatt is szükség volt. A szolidarizmus iskolájának második generációja továbbra is a katolikus értelmiség és elsősorban a jezsuiták köréből került ki, akik egyértelművé kívánták tenni, hogy az egyre erőteljesebben mutakozó autoriter ideológiák jelentette veszély közepe nem a fennálló államrendszerek lebontására, hanem társadalmi-gazdasági belső reformokkal való megjavítására van szükség. Heinrich Pesch tanítványa és egy időben munkatársa volt a jezsuita közgazdasági iskola következő generációjának meghatározó alakja, Gustav Gundlach SJ (1892–1963), valamint Franz H. Mueller (1900–1994) katolikus etikaprofesszor, és tanítása komoly hatást gyakorolt Oswald von Nell-Breuning SJ (1890–1991) munkásságára is. Noha Pesch gondolatai alapvetően hatották át Nell-Breuning szellemi fejlődését, kettejük között közvetlen munkakapcsolat nem jött létre. Ugyanakkor tagja lett az ún. Königswinteri Körnek, mely Johannes Joseph van der Velden (1891–1954) kölni főplébános, későbbi aacheni püspök kezdeményezésére gyűjtötte egybe a társadalmi reform megvalósításán fáradozó keresztény-konzervatív gondolkodókat.⁴⁷ A vitakör tudósai elsősorban a társadalmi átalakulás, valamint a Pesch által kidolgozott szolidarizmus megvalósításának lehetőségeiről, és ezzel összefüggésben a szélsőséges ideológiák, így az utilitarista és individualista liberalizmus, a kollekti-

⁴⁶ Messner 1976, 121.

⁴⁷ A Bonn melletti, Rajna-parti kisvárosban összejáró kör tagjai közé tartozott többek között Theodor Brauer (1880–1942) etikaprofesszor, a katolikus munkásegyletek egyik jelentős képviselője, Paul Jostock (1895–1965) német statisztikus, társadalomtudós, Götz Briefs (1889–1974) katolikus közgazdász, társadalomfilozófus, továbbá a Pesch-tanítványnak tekintett Franz H. Mueller etikaprofesszor és Gustav Gundlach jezsuita szociológus, társadalomfilozófus.

vista bolsevik szocializmus és a nemzetiszocializmus elkerülésének útjairól gondolkodtak.⁴⁸ Az általuk felvetett és javaslatként megfogalmazott elképzelések jelentős része utat talált XI. Piusz pápa *Quadragesimo anno* kezdetű szociális enciklikájába. Különösen, mert a pápa egyik közvetlen tanácsadója, a Societas Jesu akkori generálisa, Wladimir Ledóchowski (1866–1942) felkérésére Oswald von Nell-Breuning is bekapcsolódott a pápai társadalmi tanítás megfogalmazásába.⁴⁹ Az enciklika megjelenését követően vezéralakjává vált a társadalmi-politikai átalakítást sürgető publicisztikának, elkötelezetten hirdette az általa is felvázolt neotomista gyökerű, szubszidiaritáson alapuló társadalomszervezés hivatásrendi gondolatát, a munka és a tulajdon egyenrangúságát, a tulajdon társadalmi felelősségének elvét és a piacgazdaság megregulázását.⁵⁰

Az organikus, neotomista társadalomszemlélet, az ember társas lényként való értelmezése alapján önkéntes, egyenjogú kapcsolatokból kinövő hivatásrendi önkormányzati szervezetek létrehozását javasolta, melyek a szolidáris társadalom alapegységeivé válhatnak, leküzdhetik az individualista szemléletmódot és felválthatják az osztálytársadalom rémképét. Nem várt mást, mint hogy a szabad verseny és a tőke diktatúrája helyett a szociális igazságosság váljon a nemzetgazdaság legfőbb szabályozó elvévé. Ezzel megvalósítható az igazságos jövedelemelosztás, az osztályharcot pedig felváltja a különböző foglalkozási ágak együttműködése, az államhatalom vezetése és ellenőrzése mellett. Ebben a rendszerben a piacgazdaság nem mond le az egyéni kezdeményezésről, lehetőséget ad a kivételes képességű egyéneknek tehetségük kibontakoztatására és egyben fokozza a vállalkozó kedvet a társadalomban. Tanítása szerint a tisztességes úton szerzett haszon és nyereség erkölcsi szempontból nem kifogásolható, a gazdaságban pedig nélkülözhetetlen. Hangsúlyozta viszont – Pesch tanítása alapján – a vagyon ket-

⁴⁸ A königswinteri konzultációkra vonatkozó levéltári anyag már nem elérhető. Első kézből származó információkat közöl: von Nell-Breuning 1972, 99–115.

⁴⁹ Vö. Schasching 1994.

⁵⁰ Nell-Breuning legjelentősebb hozzájárulása a katolikus társadalmi tanítás kibontása és magyarázata lett: egyfelől szerepet vállalt XI. Piusz pápa *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájának megfogalmazásában, majd annak részletes ismertetését és feldolgozását adta: *Die soziale Enzyklika – Erläuterungen zum Weltrundschreiben Papst Pius XI. über die gesellschaftliche Ordnung* című művében (1932). Ugyancsak ő állította össze a kérdéskör kiskátéját: *Sozialer Katechismus – Aufriß einer katholischen Gesellschaftslehre*, 1934.

tős természetét és az ebből fakadó szociális felelősséget.⁵¹ Nem az egész államfelépítmény újrarendezését kívánta elérni, hanem a szociális partnerek és a társadalom alkotóelemei közötti kapcsolatok újragondolását. A szubszidiaritás alapján ezek az új testületek önmaguk dönthetnek a legfontosabb (akár politikai) kérdésekről, így az állam csak azokat a feladatokat látja majd el, amelyek ellátására a polgárok hivatásrendi közösségei nem képesek. Ezzel alapvetően elhatárolta saját koncepcióját a fasiszta korporatív államtól és egyéb korabeli dirigatív törekvésektől. Ebből fakadóan az egyház társadalmi tanításának elemeit beilleszthetőnek tartotta a világháborút követő szekuláris, új demokratikus struktúrákba is.

A szolidarizmus magyar gyümölcse

A korabeli magyar konzervatív gondolkodói körben mindez a reveláció erejével hatott. A magyarországi társadalmi változások elindításához rendkívüli inspirációt jelentett a modern jezsuita közgazdasági gondolkodás megismerése és egyben az új társadalomszervezési alapelvek megjelenése. A Nyugat-Európa tudományos köreiből egyre erőteljesebb párbeszédet indukáló gondolatok a magyarországi tudományos diskurzusban idejekorán megjelentek: Simor János (1813–1891) bíboros-hercegprímás személyes szerepvállalása és példamutatása után az áttörés két kiemelkedő egyházi, Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor munkásságának volt köszönhető; általuk ismerte meg a magyar közvélemény és a katolikus politikai erőter is a XIII. Leó pápa által a *Rerum novarum* enciklikában lefektetett alapvetéseket, az új társadalom- és államszervezési elképzeléseket.⁵² A trianoni traumát követően a Bethlen-kormányzat konzervatív-keresztény kurzusában központi szerep jutott az aktív szociálpolitika megvalósításának, egyes keresztényszociális politikai javaslatok gyakorlatba történő átültetésének.⁵³ Természetesen a politika csak a kezdeti lépéseket tudta megtenni, de ebben a keresztényszociális gondolatot valló egyháziaknak döntő szerepe volt,

⁵¹ Varga 1933, 19–23.

⁵² Részletesen lásd Gergely 1994; Szabó–Mózessy 2002; Szabó 2010; Szolnoky 2003.

⁵³ Vö. Gergely 1993; Tomka 2003; László T. 2005, 222–225.

különösen, hogy maga a miniszter is egyházi berkekből érkezett. A szolidarizmus szellemében fogant szervezetek és társadalmi csoportok létrejöttének azonban a világgazdasági válság nyomán kibontakozó rendkívül élénk diskurzus teremtette meg a feltételeit. A hazai egyházi vezetők is átvették a *Quadragesimo anno* enciklika egyes gondolatait és az új pápai iránymutatás alapján megszüntethetőnek tartották a káros marxista és libertárius befolyást, a társadalmi rétegek szembenállását pedig a foglalkozási ágak együttműködése és keresztény megszervezése révén látták kiküszöbölhetőnek.⁵⁴

A főbb katolikus gondolkodók úgy vélték, hogy a szabad verseny és a tőke diktatúrája helyett a szociális igazságosság válhat a nemzetgazdaság legfőbb szabályozó elvévé, majd a demokrácia populista diktatúrája helyett a valós többségi érdekartikuláció valósítható meg, ha a hivatásrendi szervezetek a politikai döntéshozatal során is szerephez jutnak. „Mert mi ennek a hivatásrendiségnek a lényege? – tette fel a kérdést a korszak egyik jelentős, hivatásrendiséget kutató katolikus szociológusa, Mihelics Vid. – A helyes rend visszaállítása az egyes ember és a közösség, a kisebb közösségek és a társadalom, a társadalom és az állam viszonyában, hogy a tömegből ismét nép alakulhasson ki, amelynek különösen politikai és gazdasági tevékenységét a szociális igazságosság jegyében irányítják természetes vezetői.”⁵⁵

A szolidarizmus magyarországi hirdetői többször is felhívták a figyelmet arra, hogy a hivatásrendi társadalom feladata kiegészíteni a válságba jutott parlamentarizmust és ezzel megfelelő demokratikus tartást adni egy nem csak tömegpártokon és többségi szavazásokon alapuló rendszernek.⁵⁶ A két világháború közötti Magyarországon ennek szellemiségében indult meg a hivatásrendi szervezetek kiépítésének kísérlete és egyben a politikai döntéshozók irányában az államreform gondolatának propagálása.⁵⁷ Az Actio Catholica háttérére támaszkodva több kimagasló szervező munkájának, de mindenekelőtt Kerkai Jenő páter aktivitásának köszönhetően jött létre a Katolikus Ifjómunkások Országos Egyesülete (KIOE), a mindmáig jól ismert Katolikus Agrárif-

⁵⁴ Gergely 1998, 185–197.

⁵⁵ Mihelics 1940, 5.

⁵⁶ Vö.: Mihelics 1933.

⁵⁷ Többek között: Varga 1993; Gergely 1977; Balogh 2007; Zachar 2014.

júsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT), majd a Katolikus Asszonyok-Lányok Szövetsége (KALÁSZ), a Katolikus Leányok Országos Szövetsége (KLOSZ) és a Dolgozó Leányok (DLO) szervezete. 1937-ben elindult az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO), majd 1939-től országos hatáskörrel működött a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete. A szervezetek vezetésében olyan kimagasló hitszónokok és tudósok vállaltak szerepet, mint Varga László páter, az Egyetemi Ifjak Mária Kongregációjának vezetője és a hivatásrendiség legjelentősebb magyar teoretikusa, Freesz József, a „munkások lelkipásztora”, az EMSZO központi lelkészvezetője, Meggyesi Sándor, aki a KALOT főtítkárhelyettesi pozíciója mellett a HSZ elnöke is volt, Huszár Károly volt miniszterelnök, az AC szociális szakosztályának elnöke, Kovrig Béla egyetemi tanár, Közi-Horváth József lelkész, az AC központi titkára, Mihelics Vid szociológus, egyetemi magántanár, Mikos Ferenc törvényszéki bíró, Tobler János képviselő, a keresztényszocialista szakszervezetek országos elnöke, Vida István, az EMSZO központi titkára, illetve Kerkai Jenő páter és munkatársai. Erre az egyre szélesebb köröket bevonó aktivitásra és reformgondolatra felfigyelt a második miniszterelnökségét megkezdő gróf Teleki Pál is, aki számos hivatásrendi gondolkodót vont be a magyar társadalom szervezeti kereteinek megvitatását célzó tanácskozásokba a Miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztályának vezetője, Kovrig Béla irányításával. Teleki meg volt győződve, hogy ez a szellemi mozgalom biztosíthat elég erőt a nemzet számára a nyilas mozgalom térnyerésével és a náci propaganda befolyásával szemben, vagyis hogy „a marxizmus és a nemzeti szocializmus aposztáziájába tévedt munkástömegek visszavezetessenek Krisztushoz és hogy a mostani háború után életformánk keresztény jellege megőriztessék”.⁵⁸

A Teleki felkérésére az érdekképviselői reformról folytatott tárgyalások során nyilvánvalóvá vált, hogy a katolikus reformkörök által képviselt új (hivatásrendi) irányzat nem sorol be sem a korporatív megoldást sürgető, olasz vagy osztrák államszervezési mintát propagáló szakértők mögé, sem pedig a nyilas párti totalitárius megoldást preferálók mögé. Számukra egyértelmű volt, hogy a társadalmi-gazdasági reformok komoly autonómiával rendelkező, alulról építkező szervezetekkel valósít-

⁵⁸ Idézi: Gergely 1984, 9.

hatók meg, ugyanis mindez nem egyszerűen állami, közigazgatási probléma, hanem komoly társadalmi kérdés.⁵⁹ Ezt a gondolatot vitték tovább a világháború borzalmi közepette is, amikor báró Apor Vilmos győri püspök védnöksége mellett 1943. augusztus 26-án gyűltek össze a hivatásrendi gondolat és a keresztényszociális alternatíva hívei, hogy a háború befejezését követően új államszervezési modellt kínáljanak a magyar politikai közélet számára.⁶⁰ A jelentőségében csak a szárszói találkozóhoz mérhető titkos tanácskozás résztvevői ugyan egyes rész-kérdésekben különböző véleményeket fogalmaztak meg, de az ország jövőjéért aggódva egy színes és széles keresztény összefogás megteremtését célozták meg.⁶¹ Alapvetően egy közös jövőkép, az ország társadalmi-szociális megújítása, a szélsőséges politikai irányítás elkerülése és egy erős keresztény politikai hang megtalálása foglalkoztatta őket. A háborúból kilépő önálló magyar állam politikai, társadalmi és gazdasági kultúrájának a megújítását kívánták elérni – alapvetően a jezsuita ihletettségű szolidarizmus tanítása alapján. A hivatásrendiség képviselőinek körében egyre hangsúlyosabbá vált egy olyan megközelítés, amely – az államforma pontos meghatározása nélkül – az államberendezkedés kiegészítő elemeként, a fennálló parlamentáris politikai rendszert ellensúlyozó társadalmi szerkezetként, a gazdasági kapitalizmus korrektívumaként tekintett a hivatásrendi szervezetekre és nem kívánta ezek jelenlétét – az európai (osztrák vagy portugál) tapasztalatok után – egy hivatásrendi alkotmánnyal államszervezési elvvé emelni.⁶²

⁵⁹ Strausz 2010, 114–121.

⁶⁰ Bővebben: Klestenitz–Soós–Petrás 2019.

⁶¹ A tanulmány tudatosan nem használja a „harmadik út” fogalmát, mely a magyar politikatörténetben az 1930-as években jelent meg, egyes népi írók szóhasználatában. Bár e fogalomhasználat nem közvetlenül a katolikus társadalmi tanítás terminológiájából eredt, tartalmilag több ponton érintkezett annak alapvető felismeréseivel. Míg a katolikus szolidarizmus teológiai-normatív alapon, addig a népi mozgalom szociográfiai-nemzetpolitikai tapasztalatból jut el odáig, hogy elutasítsa mind a liberális kapitalizmus szociális vakságát, mind a kollektivistá rendszerek szabadságromboló jellegét. A tanulmány keretei között a „harmadik út” klasszikus értelemben a katolikus társadalmi tanítás által megalapozott normatív társadalomelmélet, amely a liberális individualizmus és a marxista kollektivizmus alternatívájaként a személy méltóságára, a szolidaritás és a szubszidiaritás elvére, valamint a társadalmi közvetítő testületek szerepére építette a modern társadalom rendjét.

⁶² Kovrig Béla így írt erről: „Társadalmi mozgalomként a magyar katolikusok szervezésével, erkölcsi és szellemi erejük összpontosításával, a katolicizmusban rejlő alkotó lendülettel együttathatók akarunk lenni a háború utáni magyar társadalom kialakításában. A magunk szervezett erejével is elő akarjuk segíteni az erkölcsi törvény és a természeti jog érvényét,

A szolidarizmus öröksége

A szolidarizmus magyar hívei – hasonlóan a nyugat európai kortársaikhoz – a kereszténydemokrata humanista politizálás alapjait dolgozták ki az ordító szélsőségek korában. Meglátásaik, javaslataik vallásos, szociológiai és reálpolitikusi gondolkodásmódjukat tükrözték, mellyel mind a féktelen libertárius, mind az inherens veszélyt jelentő totalitárius gondolatokkal szemben igyekeztek saját koncepciójukat és a jövő magyar államát megvédeni. Mindvégig a szubszidiaritás, az „organikus demokrácia” és a korrektívumokkal kiegészített magángazdaság pártján álltak, mely magába olvasztja a magasztos cél elérése érdekében a modernizált (hivatás)rendiség koncepcióját. A korszak nagy újítása, hogy a koncepció képes volt ötvözni korának keresztény-konzervatív, neoszkolasztikus felismeréseit arról, hogy az egyéni és csoportos önsegély liberális koncepciói már nem elegendők a modern ipari társadalom problémáinak sikeres kezeléséhez a modern gazdaságtan és szociológia felismeréseivel a munkamegosztás által kiváltott társadalmi függőségi viszonyok problémaköréről. Ez az iskola első ízben teremtette meg a hidat a katolikus neotomista hagyomány és a korabeli ipari-kapitalista társadalom modern szociológiai elemzése között, amely különösen a második világegést követő új államberendezésről folytatott diskurzusra hatott megtermékenyítő módon, illetve vezetett el például a nyugatnémet és az osztrák szociális piacgazdaság kialakításának gondolatköréhez.

A szolidarizmus hirdetői az organikus, neotomista társadalomszemlélet önkéntes, egyenjogú kapcsolatokból kinövő (hivatásrendi, később neokorporatív) önkormányzati szervezetek létrehozását javasolták, melyek a szolidáris társadalom alapegységeivé válhatnak, leküzdhetik az individualista szemléletmódot és felválthatják az osztálytársadalom rémképét. A szubszidiaritás alapján ezek önmaguk dönthetnek a legfontosabb (elsősorban gazdasági-társadalmi, de akár politikai) kérdésekről, így az állam csak azokat a feladatokat látja majd el, amelyek

az ember személyiségének és munkájának védelmét, a hagyományok, jó szokások megbeccsülését, a katolikus nevelő értéket és hagyományokat kifejtő keresztény kultúrpolitikával minden szellemi erő kibontását, a családok életegységét és biztonságos megélhetését a szociális igazságosságban belsőleg jól kiegyensúlyozott magyar társadalomban.” Kovrig 2019, 6–7.

ellátására a polgárok hivatásrendi közösségei nem képesek.⁶³ Terveik szerint mindennek eredménye lehetett volna „a lüktető önkormányzati élet, életerős, öntevékeny, szerves társadalom, a hétköznapi szabadságainak sikeres egyeztetése, demokratikus szellem a gazdálkodás világában, a társadalmi vezetőréteg egészséges kiválasztása, rátermett és érdemes gazdasági hierarchia, fejlett foglalkozási hivatástudat és etika, a termelés önfegyelmezése és egységes munkamorál, a gazdasági és szociális politika rugalmas, szakszerűen gyakorlatias, mert a különböző vidékek és foglalkozások sokrétűségével és gazdag tagozódásával számoló megvalósítása, a központosító merev etatizmus megszüntetése éppen az állam erejének és tekintélyének fejlesztése érdekében.”⁶⁴ Ez a diskurzus Nyugat-Európában a második világégést követően termékeny talajba hullott és komoly eredményeket mutatott fel az államélet új típusú megszervezése terén. Elősegítette egy jelentős, aktív mezoszféra kialakulását, és ezekben az államokban mind a mai napig megfigyelhető a két világháború közötti társadalmi-gazdasági megújulás elméletei (szolidarizmus, hivatásrendiség) mögött álló gondolkodók hatása. Összességében elmondható: a társadalmi béke, a gazdasági stabilitás Európa nyugati részében a második világháború után szorosan összekapcsolódott a szervezett érdekek megjelenésével, a piac jogszabályok közé szorításával, az intézményesített érdekegyeztetési folyamatokkal. Ezek a pillanatnyi csoport- és pártérdekektől függetlenül a konkordanciát, a partikuláris osztályérdekek helyett a közjót helyezték előtérbe. Térésünkben ezzel szemben a törekvések a berendezkedő diktatúra falába ütköztek és mint a polgári társadalom csökevényei, üldözést szenvedtek. A „keresztény humanista” alternatíva⁶⁵ nem maradhatott fenn az elnyomás közepette.

Irodalom

Balogh, Margit 2007: A keresztényszociális mozgalmak az 1930-as években és a kereszténydemokrácia. In Mészáros, József (szerk.) *Az élő hagyomány. Barankovics István és a magyarországi kereszténydemokrácia öröksége*. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat, 87–125.

⁶³ Strausz 2023.

⁶⁴ Kovrig 1943, 21.

⁶⁵ Mihelics 1940, 5.

- Botos, Máté 2023: A korporatív rendszer és a Rerum novarum. In Jancsó, András – Darabos, Ádám (szerk.) *Rerum novarum 130: Tanulmányok az első szociális enciklikáról*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 59–88.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang 1987: Demokratie als Verfassungsprinzip. In Isensee, Joseph – Kirchhof, Paul (Hrsg.) *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Band I. Heidelberg, Müller, 887–952.
- Chappel, James 2015: Catholicism and the Economy of Miracles in West Germany, 1920-1960. *New German Critique*, No. 126, From Weimar to the Cold War (November), 9–40.
- Ederer, Rupert J. 1991: Heinrich Pesch, Solidarity, And Social Encyclicals. *Review of Social Economy*, Vol. 49, No. 4, Centennial Of „Rerum Novarum” And Semicentennial Of The Association (Winter), 596–610.
- Esping-Andersen, Gøsta 1990: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Polity Press.
- Gergely, Jenő 1977: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Gergely, Jenő 1984: A Keresztény Demokrata Néppárt előtörténete. *Műhely kulturális folyóirat*, 3, 3–22.
- Gergely, Jenő 1993: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–44*. Gödöllő, Typovent.
- Gergely, Jenő 1994: *Prohászka Ottokár, „a napbaöltözött” ember*. Budapest, Gondolat.
- Gergely, Jenő 1998: Szociális enciklikák és a magyar katolicizmus. In Bárdos, István – Beke, Margit (szerk.) *Ministerio. Nemzetközi történészkonferencia előadásai. 1995. május 24–26. Esztergom–Tatabánya, Esztergom-Budapest Érsekség – Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata – Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány*, 185–197.
- Gergely, Jenő 2007: *A keresztény szindikalizmus története a XIX–XX. században. (A Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége.)* Budapest, MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport.
- Giers, Joachim 1967: Wesen und Wandel des organischen Denkens in der katholischen Soziallehre. In *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften*, JSCW Nr. 7–8, 53–68.
- Große Kracht, Hermann-Josef 2017: *Solidarität und Solidarismus. Postliberale Suchbewegungen zur normativen Selbstverständigung moderner Gesellschaften*. Bielefeld, Transcript Verlag.
- Große Kracht, Hermann-Josef 2020: Brückenschläge von der Neuscholastik zur Moderne? Heinrich Pesch SJ in der Begegnung mit der Soziologie seiner Zeit. In Krech, Volkhard – Tyrell, Hartmann (Hrsg.) *Religionssoziologie um 1900. Eine Fortsetzung*. Baden-Baden, Ergon Verlag, 747–769.
- Große Kracht, Hermann-Josef 2021: »Solidarität zuerst«. *Zur Neuentdeckung einer politischen Idee*. Bielefeld, Transcript Verlag.
- Harris, Abram L. 1946: The Economics of Heinrich Pesch. *Journal of Political Economy*, Vol. 54, No. 1 (Feb.), 38–59.
- Jancsó, András 2021: Katolikusként a demokráciáért: Ernst-Wolfgang Böckenförde jelentősége a 21. századi keresztények számára. *Valóság*, 64. évf., 2. sz., 32–39.
- Klestenitz, Tibor – Soós, Viktor Attila – Petrás, Éva (szerk.) 2019: *Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára*. Agyagosszergény, Közi Horváth József Népfőiskola.
- Kovrig, Béla 1943: *Merre megyünk? A hivatásrendi mozgalmak számára kiadja az EMSZO és a KALOT*. Kispeszt.

- Kovrig, Béla 2019: *Katolikus demokratikus és szociális mozgalmak Magyarországon*. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat.
- László T., László 2005: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Budapest, Szent István Társulat.
- Männer, Andrea 2019: *Stimmen aus Maria-Laach, Stimmen der Zeit. Die Jesuitenzeitschrift und ihre Redaktion vom Ersten Vatikanischen Konzil bis zum Zweiten Weltkrieg*. Sankt Ottilien, EOS Verlag.
- Mazurek, Franciszek Janusz 1980: Die Konzeption des gesellschaftlichen Solidarismus nach Heinrich Pesch. In *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften*, JSCW Nr. 21, 73–98.
- Messner, Johannes 1976: Fifty Years After The Death Of Heinrich Pesch. *Review of Social Economy*, Vol. 34, No. 2 (October), 117–123.
- Meyer, Matthias 2003: *Kirchen und soziale Marktwirtschaft. Eine ordnungspolitische Perspektive*. Frankfurter Institut, Kleine Handbibliothek. Band 34. Berlin, Stiftung Marktwirtschaft.
- Mihelics, Vid 1932: Hozzászólás. *Korunk Szava*, 26. évf., 1. sz., 7–11.
- Mihelics, Vid 1933: *Keresztényszocializmus*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- Mihelics, Vid 1939–1940: A pápai enciklikák és a szociális fejlődés. *Szociális Szemle*, 1. évf., 2. sz. (1939–1940), 49–55.
- Mihelics, Vid 1940a: A korforduló veszedelmei. *Nemzeti Újság*, augusztus 18., 5.
- Mihelics, Vid 1940b: Keresztény humanisták. *Nemzeti Újság*, november 22., 5.
- Mueller, Franz H. 1977: Social Economics: The Perspective Of Pesch And Solidarism. *Review of Social Economy*, Vol. 35, No. 3, Perspectives On The Nature Of Social Economics (December), 293–297.
- Mueller, Franz H. 2005: The Principle of Solidarity in the Teachings of Father Henry Pesch S.J. *Review of Social Economy*, Vol. 63, No. 3, The Best of the „Review of Social Economy”: 1944–1999 (September), 347–355.
- Mulcahy, Richard E. 1949: The Welfare Economics of Heinrich Pesch. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 63, No. 3 (Aug.), 342–360.
- Muzslay, István 1992: Gazdaság és erkölcs. *Távlatok. A magyar jezsuiták folyóirata*, 7. sz.
- Nell-Breuning, Oswald von 1972: Der Königswinterer Kreis und sein Anteil an 'Quadragesimo anno'. In Nell-Breuning, Oswald von (Hrsg.) *Wie sozial ist die Kirche? Leistung und Versagen der katholischen Soziallehre*. Düsseldorf, Patmos, 99–115.
- Pesch, Heinrich 1901: *Liberalismus, Sozialismus und christliche Gesellschaftsordnung*. 1–3. k. Freiburg im Breisgau, Herder. 2. kiad.
- Pesch, Heinrich 1902: Solidarismus. *Stimmen aus Maria-Laach*, Nr. 63, 38–60 és 307–324.
- Pesch, Heinrich 1918: *Nicht kommunistischer, sondern christlicher Sozialismus!* (Flugschriften der Deutschen Zentrumspartei). Berlin, Germania.
- Pesch, Heinrich 1919: *Neubau der Gesellschaft*. (Flugschriften der »Stimmen der Zeit« 1), Freiburg im Breisgau, Herder.
- Pesch, Heinrich 1924: *Lehrbuch der Nationalökonomie I. Grundlegung*. Freiburg im Breisgau, Herder. 4. kiad.
- Pesch, Heinrich 1926: *Lehrbuch der Nationalökonomie III. Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, Freiburg im Breisgau. Herder, 2. kiad.
- Rauscher, Anton 1985: Katholische Soziallehre und liberale Wirtschaftsauffassung. In Rauscher, Anton (Hrsg.) *Selbstinteresse und Gemeinwohl. Beiträge zur Ordnung der Wirtschaftsgesellschaft*. (Soziale Orientierung, Bd. 5.) Berlin, Duncker & Humblot, 279–320.

- Schasching, Johannes 1994: *Zeitgerecht – zeitbedingt: Nell-Breuning und die Sozialenzyklika Quadragesimo anno nach dem Vatikanischen Geheimarchiv*. (Frankfurter Arbeitspapiere zur gesellschaftsethischen und sozialwissenschaftlichen Forschung. Sonderband). Bornheim, Ketteler Verlag.
- Strausz, Péter 2010: Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekképviselési rendszer átalakításának kérdése Európában és Magyarországon 1926–1940. *Múltunk*, 1, 83–122.
- Strausz, Péter 2023: Quadragesimo anno – a Rerum novarum enciklika továbbgondolása. In Jancsó, András – Darabos, Ádám (szerk.) *Rerum novarum 130: Tanulmányok az első szociális enciklikáról*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 135–144.
- Szabó, Ferenc S. J. – Mózesy, Gergely (szerk.) 2002: *Prohászka Ottokár – Magyarország apostola és tanítója*. Szeged, Agapé.
- Szabó, Ferenc S. J. 2010: *Prohászka Ottokár élete és műve, 1858–1927*. Budapest, Szent István Társulat.
- Szolnoky, Erzsébet 2003: *Szociális igazságosság és keresztény szeretet: Giesswein Sándor a magyar keresztényszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó.
- Tomka, Béla 2003: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, Századvég.
- Varga, József 1993: Keresztény szociális mozgalmak Magyarországon. *Távlatok*, 15. évf., 477–490.
- Varga, László 1933: *Új társadalmi rend felé*. Budapest, Magyar Kultúra.
- Zachar, Péter Krisztián 2014: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között*. Budapest, L'Harmattan.
- Zachar, Péter [Krisztián] 2021: Heinrich Pesch. In Frenyó Zoltán (szerk.) *Konzervatív arcképek*. Budapest, L'Harmattan, 276–281.
- Zachar, Péter Krisztián 2023: A Rerum novarum és a jezsuita szolidarizmus iskolája. In Jancsó, András – Darabos, Ádám (szerk.) *Rerum novarum 130: Tanulmányok az első szociális enciklikáról*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 89–104.